

Indicator	
	Socio-economisch belang van het verblijfstoerisme
Meting	
	Aantal aankomsten, overnachtingen en bestedingen in het verblijfstoerisme
Beleidscontext	
<p>Langetermijnvisie Schelde-estuarium Beleidsplan Westerschelde (BOWSE, 1991) [1] Provinciaal Sociaal-economisch Beleidsplan (PSEB) Zeeland (2009-2012) [2] Strategisch beleidsplan voor recreatie en toerisme in Scheldeland (2007-2011), toeristische regio Scheldeland, Vlaanderen [3]</p>	
Waarom deze meting?	
<p>Het Streefbeeld 2030 van de Langetermijnvisie Schelde-estuarium verwijst naar 'het behoud en versterking van een leefomgeving waarin eigen bevolking en toeristen op actieve en passieve wijze kunnen genieten van de (Wester)Schelde.</p> <p>In het Beleidsplan voor de Westerschelde (1991) is de lijn neergelegd voor het behoud van de bestaande recreatie en een beperkte uitbreiding van de recreatie 'waar dat na afweging van andere belangen mogelijk is'.</p> <p>Het Socio-economisch Beleidsplan 2009-2012 van de Provincie Zeeland (Nederland) vermeldt als doelstelling voor het programma Recreatie en Toerisme 'de Zeeuwse vrijetijdsindustrie realiseert in de periode 2009-2012 een omzetverhoging van 10% ten opzichte van 2008 door te investeren in nieuwe duurzame product/marktcombinaties. Daarbij worden als indicatoren o.a. de bestedingen van buitenlandse en Nederlandse toeristen en recreanten in Zeeland gehanteerd, naast de indicatoren die de toename van het belang van milieukeurmerken zoals de Blauwe Vlag, de Groene Sleutel en de Region Award' (zie fiche 'duurzaam toerisme') [4].</p> <p>'Scheldeland' is één van de toeristische regio's in Vlaanderen en omvat geografisch alle gemeenten die gebonden zijn aan het landschappelijk, cultureel en natuurlijk erfgoed van de Schelde en haar bijrivieren (zie figuur 2)⁽²⁾. De organisatie Toerisme Scheldeland vzw is een intergemeentelijk samenwerkingsverband waarbij 29 steden en gemeenten uit de regio Scheldeland aangesloten zijn. Ook Toerisme Oost-Vlaanderen vzw en Toerisme Provincie Antwerpen vzw en 6 lokale en 2 bovenlokale toeristische verenigingen uit de regio zijn aangesloten. Het 'Strategisch beleidsplan Scheldeland 2007-2011' stelt een aantal strategische doelstellingen en krachtlijnen voorop, evenals acties en hefbomen (projecten) om deze doelstellingen te bereiken. Zo verwijst één van de krachtlijnen specifiek naar het verruimen van het logiesaanbod in Scheldeland 'met specifieke aandacht voor kleinschaligheid en creativiteit'. Verder wordt voorgesteld het behalen van de streefdoelen op te volgen aan de hand van een aantal indicatoren en kengetallen (o.a. recreatie op de waterwegen en in open ruimte, dagtoerisme, verblijfstoerisme, economische betekenis van het dag- en verblijfstoerisme zie punt 4 in het beleidsplan 'Informatie-en monitoringssysteem in het Beleidsplan').</p>	
Streefdoel(en)	
<p>Zeeland Socio-economisch beleidsplan: omzetverhoging van 10% van de Zeeuwse vrijetijdsindustrie voor de periode 2009-2012</p> <p>Vlaanderen: geen kwantitatieve streefdoel(en)</p>	

Parameters	
(i)	Trend in het aantal aankomsten en overnachtingen in de toeristische verblijfsaccommodaties, en de gemiddelde verblijfsduur
(II)	Trend in de bestedingen in de toeristische sector
Ruimtelijk bereik	
NL	VL
Toeristische regio's Walcheren, Zeeuws-Vlaanderen en de Bevelanden & Tholen, in de provincie Zeeland (zie figuur 1) ⁽¹⁾	De aggregatie van 29 gemeenten in de toeristische regio 'Scheldeland' (zie figuur 2 en tabel 1) ⁽²⁾ OF De 51 gemeenten die aan het Schelde-estuarium grenzen (zie figuur 3) ⁽³⁾
Temporeel bereik	
NL	VL
2005-2008: jaarlijkse meting	2002-2008: jaarlijkse meting voor de toeristische regio 'Scheldeland' OF 2001-2008: jaarlijkse meting voor de 51 gemeenten die grenzen aan het Schelde-estuarium (zie verder)
Databronnen NL	
<p>Dataverleverancier:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Kenniscentrum (Kust)toerisme (Zeeland). Data op basis van resultaten van het ContinuVakantieOnderzoek (CVO) [5] <p>Contactpersonen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Margot Tempelman (margot@kenniscentrumtoerisme.nl), Directeur Kenniscentrum (Kust)toerisme - Marcia Besems (marcia@kenniscentrumtoerisme.nl), projectmedewerker-contactpersoon voor data <p>Toegankelijkheid:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Data op te vragen bij aangegeven contactpersonen <p>Formaat:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Data verblijfstoerisme (overnachtingen en aankomsten) zijn resultaat van het ContinuVakantieOnderzoek (CVO), aangeleverd in MS Excel formaat, op ruimtelijke schaal van de 3 toeristische regio's in Zeeland, die grenzen aan de Westerschelde: 'Zeeuws-Vlaanderen', 'Walcheren', 'de Bevelanden & Tholen'. Het betreft enkel gegevens over de binnenlandse markt (vaste gasten en toeristen uit Nederland). - Data 'bestedingen' zijn resultaat van het ContinuVakantieOnderzoek (CVO), en worden bewerkt door het Kenniscentrum (Kust)toerisme. Ook hier betreft het de bestedingen van Nederlandse vakantiegangers. 	

Databronnen VL

Dataleveranciers:

- Scheldeland vzw
- Toerisme Vlaanderen (Toerismedatabank – Toerisme Vlaanderen). Toerisme Vlaanderen heeft in 2009 de Toerismedatabank uitgebreid met de aanbodstatistieken, die voorheen ingezameld werden door het Steunpunt Buitenlands Beleid, Toerisme en Recreatie, Spoor Toerisme en Recreatie (STeR K.U.Leuven).

Alle cijfers betreffende ‘vraag’ (aankomsten en overnachtingen van Belgische én buitenlandse toeristen) zijn verzameld en berekend door de Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie, ADSEI.

De gegevens ‘bestedingen’ worden verzameld door gericht onderzoek bij Toerisme Vlaanderen en gerapporteerd in ‘De Vlaanderen Vakantieganger’[6].

Contactpersonen:

- Els Lowyck (els.lowyck@toerismevlaanderen.be), GIS- en informatiemanagement.
- Inge Stevens (inge.stevens@oost-vlaanderen.be), regio-coördinator Scheldeland vzw

Toegankelijkheid:

- Data op te vragen bij aangegeven contactpersonen, of bij Vincent Nijs, Planning en Onderzoek, Toerisme Vlaanderen (vincent.nijs@toerismevlaanderen.be)
- Data raadpleegbaar op de website: www.toerismevlaanderen.be/cijfers

Formaat:

- Data verblijfstoerisme en bestedingen is beschikbaar op ruimtelijke schaal van:
 - 1) de toeristische regio ‘Scheldeland’ (1 cijfer, omvat een selectie van 29 gemeenten, zie figuur 2) aangeleverd op papier (strategisch Beleidsplan) of in pdf formaat. Deze gegevens worden jaarlijks berekend door ADSEI, en gerapporteerd door Toerisme Vlaanderen en Scheldeland vzw.
 - 2) Individuele gemeenten, voor de 51 gemeenten die aan het Schelde-estuarium grenzen (zie figuur 3), in MS Excel formaat.

Voor- en nadelen van beide data(sets) voor Vlaanderen worden verder besproken.

Methodologie NL en VL

	Stappen	Producten
1	In Nederland: Jaarlijkse data ‘aantal aankomsten’ en ‘aantal overnachtingen’ in MS Excel beschikbaar. De gemiddelde verblijfsduur (hier in ‘dagen’, inclusief dag van vertrek en dag van aankomst) wordt berekend door het ‘aantal overnachtingen’ te delen door het ‘aantal aankomsten’.	Jaarlijkse trend in het ‘aantal aankomsten’, ‘aantal overnachtingen’ en ‘gemiddelde verblijfsduur’ (in dagen), per toeristische regio: Zeeuws-Vlaanderen, Walcheren, en de Bevelanden & Tholen.
2	Vlaanderen: ‘aantal overnachtingen’ en ‘aantal aankomsten’ beschikbaar voor de toeristische regio ‘Scheldeland’. Deel het ‘aantal overnachtingen’ door het ‘aantal aankomsten’ om de gemiddelde	Jaarlijkse trend in het ‘aantal aankomsten’, ‘aantal overnachtingen’ en ‘gemiddelde verblijfsduur (in nachten)’ in de (29 gemeenten van de) regio Scheldeland. OF

	verblijfsduur (in nachten) te berekenen. OF 'aantal overnachtingen' en 'aantal aankomsten' beschikbaar voor de 51 gemeenten die grenzen aan het Schelde-estuarium. Deel het 'aantal overnachtingen' door het 'aantal aankomsten', om de 'gemiddelde verblijfsduur' (in nachten) te berekenen.	Jaarlijkse trend in het 'aantal aankomsten', 'aantal overnachtingen' en 'gemiddelde verblijfsduur (in nachten)' in de 51 gemeenten die aan het Schelde-estuarium grenzen.
3	De gegevens voor de bestedingen zijn aangeleverd in eindvorm, als een cijfer in Euro per dag per persoon. Vereist geen berekeningen.	Gemiddelde dagbesteding van de vakantieganger €/dag
Aggregatie – desaggregatie		
De toeristische regio's stemmen overeen met bepaalde types toeristische producten. De toeristische regio's zijn (voor de dataverzameling en rapportage) opgebouwd uit een vast afgebakend aantal onderliggende gemeenten. De gegevens zijn echter niet beschikbaar op niveau van deze onderliggende gemeenten (NL) of niet beschikbaar voor de gemeenten waar minder dan 4 logies zijn gevestigd (Vlaanderen), dit omwille van het waarborgen van privacy of omdat de gegevens die op enquêtes gebaseerd zijn mogelijk niet toelaat de cijfers op kleine schaal te gebruiken.		
Betrouwbaarheid en vergelijkbaarheid van data en methodologie		
<p>De data voor buitenlandse gasten en toeristen zijn enkel beschikbaar op landelijk (Nederland) of provinciaal niveau (Zeeland). De gegevens voor Nederlandse toeristen en vaste gasten in Zeeland zijn niet beschikbaar op gemeentelijk niveau, maar voor een hoger aggregatieniveau (Zeeuws-Vlaanderen, Walcheren en de Bevelanden & Tholen). De informatie is dus niet beschikbaar voor het gebied van de (Wester)Schelde (omliggende gemeenten).</p> <p>In Vlaanderen worden gegevens op gemeentelijk niveau in principe beschikbaar gemaakt door ADSEI. Echter, voor de gemeenten waar minder dan 4 logies gevestigd zijn, geldt de privacy-wet. In de praktijk betekent dit dat voor de 51 gemeenten die grenzen aan het Schelde-estuarium, voor 14-20 (afhankelijk van het jaar van de meting) gemeenten geen gegevens beschikbaar worden gemaakt omwille van de wet op de privacy. Voor een bijkomend aantal gemeenten (tot 18 in een bepaald jaar) zijn geen cijfergegevens voorhanden omdat er in dat jaar geen (actieve) toeristische logies gevestigd zijn.</p> <p>Anderzijds berekent ADSEI de gegevens voor de regio 'Scheldeland', geaggregeerd voor alle 29 gemeenten in dit gebied, inclusief de cijfers voor die gemeenten waarvoor een privacy-beleid geldig is. Bij deze cijfers worden de gegevens voor de onderliggende gemeenten niet meer beschikbaar gesteld. Voordeel van deze aanpak is dat de data 'kant-en-klaar' beschikbaar zijn, dat het 'statistisch geheim' omzeild wordt door de data te aggregeren. Verder zijn deze cijfers gericht op het toeristisch-recreatieve aanbod van de Schelde, en de beleidsplanning, -uitvoering en -evaluatie van deze toeristische regio. Voor Vlaanderen lijkt dus de toeristische regio 'Scheldeland' een aangewezen keuze.</p> <p>In Zeeland wordt het aantal overnachtingen berekend op basis van alle logiesvormen, met de bestaande categorieën logiesvormen 'Hotels/pensions/jeugdaccommodaties', en 'Verblijfsrecreatieve accommodaties' ('Groepsaccommodaties', 'Huisjescomplexen' en 'Kampeerterreinen') (zie opmerking 5). Ook tweede verblijfsvakanties op campings worden bv. meegerekend. Voor Vlaanderen worden data voor de logiesvormen 'hotels', 'campings', 'vakantieparken', en 'logies voor doelgroepen' verzameld. Er zijn geen gegevens beschikbaar van bv. overnachtingen in tweede verblijven.</p> <p>De bestedingen in de toeristisch-recreatieve sector, worden in Nederland berekend via de methodologie (online steekproef) van het ContinuVakantieOnderzoek (CVO) [5]. Voor</p>		

Vlaanderen gebeurt deze inschatting door 5-Jaarlijks onderzoek (bevraging van aanwezige toerist) van 'Toerisme Vlaanderen'[6]. Beide onderzoeken leveren een beeld op van de omvang van de bestedingen van de binnenlandse markt in eigen land. Er zijn overeenkomsten in de afbakening van de sectoren en type bestedingen die in rekening gebracht worden. Om een trend te bepalen is het belangrijk om dezelfde methodologie te gebruiken t.o.v. een referentiejaar in hetzelfde gebied. Het is hierbij nuttig om over cijfers te beschikken die rekening houden met de inflatie.

Uitwerking van de meting: verbetering en toekomst

Het behalen van de streefdoelen van de beleidsplannen toerisme en recreatie wordt gekoppeld aan metingen aan de hand van indicatoren (o.a. Recreatie op de waterwegen en in open ruimte, dagtoerisme, verblijfstoerisme, trendbepalingen in de bestedingen in dagtoerisme en verblijfstoerisme). Echter, de beleidsdoelstellingen enerzijds en de indicatoren en bestaande informatie en monitoringsystemen anderzijds zijn op het eerste zicht niet steeds op elkaar afgestemd. Ook zijn deze doelstellingen (en de informatiesystemen die een opvolging hiervan moeten ondersteunen) niet steeds door te vertalen naar het studiegebied (bv. data en metingen over omvang van en bestedingen in verblijfstoerisme enkel beschikbaar op hogere ruimtelijke schaal).

Het is wenselijk om –waar mogelijk – te beschikken over langere tijdreeksen over de omvang van toerisme in de toeristische regio's in Zeeland en Scheldeland. Verder zijn betere (langere en op kleinere ruimtelijke schaal beschikbare) tijdreeksen over de bestedingen wenselijk.

Actualisatie- inspanning

Gezien de keuze werd gemaakt om op basis van bestaande afgebakende toeristische regio's data te verzamelen, houdt de actualisatie van deze gegevens een beperkte inspanning in. In de toekomst wordt ook de Trendrapportage (Zeeland) behouden, en wordt voorzien dat de Vlaamse Toerismedatabank (www.toerismestatistieken.be) de data in de nabije toekomst volledig beschikbaar zal stellen (aankomsten, overnachtingen, logiesaanbod).

Opmerkingen

(1)

Figuur 1: De toeristische regio's in Zeeland (bron Hogeschool Zeeland - Kenniscentrum (Kust)toerisme 2010). Omvat de gemeenten: Zeeuws-Vlaanderen (Terneuzen, Sluis, Hulst), Walcheren (Vlissingen, Middelburg, Veere), de Bevelanden & Tholen (Noord-Beveland, Goes, Kapelle, Reimerswaal, Tholen)

(2)

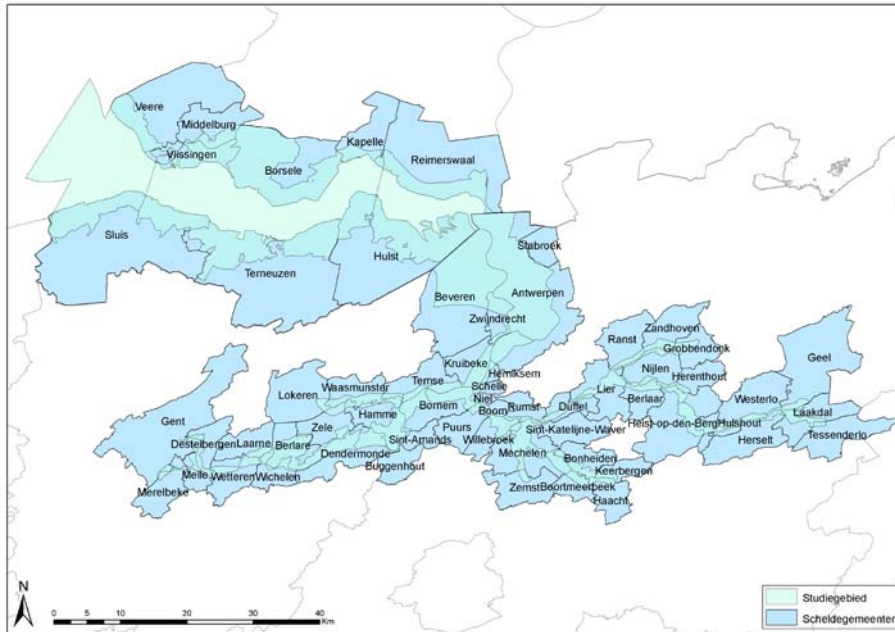
Figuur 2: De toeristische regio Scheldeland (bron: <http://www.scheldeland.be>)

De toeristische regio Scheldeland wordt geografisch afgebakend als zijnde de 19 Oost-Vlaamse gemeenten en 10 Antwerpse gemeenten, de afbakening van de toeristische regio Scheldeland wordt vanuit marktrelevantie verder aangevuld met de watergebonden toeristische producten van de gemeenten Temse en Kruibeke.

Provincie Oost- Vlaanderen	Provincie Antwerpen
Aalst	Boom
Berlare	Bornem
Buggenhout	Hemiksem
Denderleeuw	Willebroek
Dendermonde	Mechelen (enkel de deelgemeenten Heffen, Hombeek, Leest, Walem en de stadswijk Battel maken deel uit van de region Scheldeland)
Destelbergen	Niel
Erpe-Mere	Puurs
Gent	Rumst
Haaltert	Schelle
Hamme	Sint-Amands (Klein-Brabant)
Laarne	
Lebbeke	
Lede	
Melle	
Merelbeke	
Ninove	
Wetteren	Temse (Waasland)
Wichelen	Kruibeke (Waasland)
Zele	
19 gemeenten	10 gemeenten

Tabel 1: De gemeenten van de toeristische regio Scheldeland Voor meer informatie over 'Scheldeland vzw' zie kaart op de startpagina www.scheldeland.be en de oplistings van gemeenten en deelgemeenten op <http://www.scheldeland.be/scheldeland/stedengemeenten.aspx>

(3)

Figuur 3: Kaart van de huidige Scheldegemeenten (gemeenten waarvan meer dan 0,5% van het oppervlak in het studiegebied van het Natuurontwikkelingsplan Schelde-estuarium gelegen is)

(4)

Definities (Vlaanderen/België ADSEI)

De Algemene Directie Statistiek is gemachtigd maandelijks (exhaustief) in alle commerciële logiesinrichtingen het aantal personen op te vragen dat tegen betaling verbleven heeft. Twee basisindicatoren worden op deze wijze ingewonnen: het aantal aankomsten en het aantal overnachtingen. Enkel verblijfstoeristen (zowel recreatieve als zakelijke) worden als aankomst geregistreerd vanaf minstens 1 overnachting in:

- Hotels
 - Campings
 - Vakantieparken
 - Logies voor doelgroepen (jeugd- en sociaal volwassenenlogies, kuuroorden)
 - Gastenkamers, indien ze over 4 kamers of meer beschikken (hotels), of indien ze over minder dan 4 kamers beschikken maar wel vergund zijn. Beide vormen ressorteren onder de hotels.
 - Huurlogies, enkel via verhuurkantoren aan de kust. De cijfers met betrekking tot huurlogies via verhuurkantoren aan de kust zijn enkel in de tabellen opgenomen indien het nadrukkelijk is vermeld.
- Niet opgenomen in de cijfers:

- Dagtoerisme
- Niet-commercieel verblijfstoerisme (bij vrienden, familie of kennissen of in tweede verblijven)
- Gastenkamers met minder dan 4 kamers, tenzij ze vergund zijn
- Rechtstreekse verhuur

- De cijfers met betrekking tot huurlogies via verhuurkantoren aan de kust zijn enkel in de tabellen opgenomen indien het nadrukkelijk is vermeld.

Het aantal aankomsten komt grosso modo overeen met het aantal verblijfstoeristen. Met dat verschil dat elke toerist als een 'aankomst' wordt geteld telkens hij of zij een nieuwe logiesaccommodatie benut. Een voorbeeld: trekkers kunnen meerdere aankomsten genereren tijdens één vakantie, door te verblijven in verschillende logiesinrichtingen. Het volume aan overnachtingen is de optelsom van alle verblijfsnachten die met de geregistreerde aankomsten gepaard gaan.

(5)

Definities (Nederland - CBS)

Alle logiesvormen Het totaal van de logiesvormen 'Hotels/pensions/jeugdaccommodaties', en 'Verblijfsrecreatieve accommodaties' ('Groepsaccommodaties', 'Huisjescomplexen' en 'Kampeerterreinen').

Aantal open accommodaties: Open accommodaties zijn in de betrokken maand geopend voor gasten. Sluiting kan voorkomen door bijvoorbeeld seizoen, verbouwing of persoonlijke omstandigheden.

Slaapplaatsen in open accommodaties: Open accommodaties zijn in de betrokken maand geopend voor gasten. Sluiting kan voorkomen door bijvoorbeeld seizoen, verbouwing of persoonlijke omstandigheden.

Hotels/pensions/jeugdaccommodaties:

Hotel: een accommodatie waarin logies verstrekt wordt tegen boeking per nacht en waar eventueel afzonderlijke maaltijden, kleine eetwaren en dranken worden verstrekt aan gasten en aan passanten. Hierbij is een gast een persoon die overnacht in de desbetreffende accommodatie en een passant is iemand die niet blijft overnachten.

Pension: een accommodatie waarin overwegend logies verstrekt wordt tegen boeking anders dan per nacht, eventueel met maaltijden-, kleine eetwaren- en drankenverstrekking aan gasten doch niet aan passanten. Het enige principiële verschil tussen een hotel en een pension is dat een hotel wel consumpties verstrekt aan passanten en een pension niet.

Jeugdaccommodaties zijn jeugdhotels- en herbergen (met overwegend jeugdige gasten), kampeerboerderijen, kamphuizen, vakantiehuizen, kindervakantiehuizen, natuurvriendenhuizen en logiesaccommodatie behorende tot zeilscholen en maneges. Appartementen met hoteldienstverlening behoren tot de categorie hotels, pensions en jeugdaccommodaties en de accommodatie zelf bepaalt of er sprake is van een hotel of een pension.

Kamers in open accommodaties: Open accommodaties zijn in de betrokken maand geopend voor gasten. Sluiting kan voorkomen door bijvoorbeeld seizoen, verbouwing of persoonlijke omstandigheden.

Slaapplaatsen totaal Bij hotels, pensions en jeugdaccommodaties worden alle eenpersoonsbedden of andere eenpersoons-slaapplaatsen als één slaapplaats geteld; tweepersoonsbedden worden als twee slaapplaatsen geteld. Bijzetbedden in hotels en bedden in dependances worden niet meegeteld.

Verblijfsrecreatieve logiesvormen Dit zijn alle logiesverstrekende accommodaties in Nederland die bij een van de volgende drie typen accommodaties horen: - kampeerterreinen- huisjesterreinen-groepsaccommodaties Met de term groepsaccommodaties worden de volgende typen accommodaties bedoeld: kampeerboerderijen, kamphuizen, vakantiehuizen, kindervakantiehuizen, natuurvriendenhuizen en logiesaccommodaties behorende tot zeilscholen en maneges.

Kampeertreinen Onder een kampeertrein wordt verstaan een terrein of een deel van een terrein met ten minste wasgelegenheid en toiletten, waarop kan worden overnacht in tenten, toercaravans, kampeerauto's, stacaravans, tent- huisjes of trekkershutten.

Huisjesterreinen Een huisjesterrein bestaat uit een aantal zomerhuisjes, (vakantie-)bungalows of (vakantie-)appartementen, voorzover deze verblijfseenheden hoofdzakelijk voor verhuur door de exploitant of beheerder van het complex beschikbaar zijn. Appartementen die verhuurd worden met hoteldienstverlening (zie hotel) worden niet als huisjescomplex beschouwd, maar als (appartementen)hotel. Appartementen zonder hoteldienstverlening, die vaak deel uitmaken van een groter gebouw, worden beschouwd als bungalow of zomerhuisje.

Groepsaccommodaties Accommodaties met logiesverstrekking overwegend aan personen in groepsverband (geen gezinsverband) met slaapgelegenheid in kamers, zalen, huisjes, tenthuisjes, appartementen en/of tenten die gasten mogelijk met vreemden moeten delen. Onder groepsaccommodaties worden verstaan: kampeerboerderijen, vakantiehuizen, kindervakantiehuizen, scoutinghuizen, natuurvriendenhuizen, tentenkampen en logiesaccommodaties behorende tot watersportcentra en maneges.

Referenties

[1] **Anon.** (1991). Beleidsplan Westerschelde: Bestuurlijk Klankbordforum Westerschelde: Middelburg, The Netherlands. 92 pp., [details](#)

[2] Socio-economisch Beleidsplan - programma Recreatie en Toerisme - 2009-2012: bedoel je deze: **Anon.** (2009). Versterken, Vernieuwen, Verbinden. Concept Provinciaal Sociaal-Economisch Beleidsplan 2009 - 2012. Provincie Zeeland, 107 pp.

[3] **Anon.** (s.d.). Strategisch beleidsplan voor recreatie en toerisme in Scheldeland (2007-2011): Samenvatting voorlopig eindrapport. 30 pp., [details](#)

[4] http://www.scheldemonitor.be/indicatoren/pdf/SIF_duurzaam_toerisme.pdf

[5] ContinuVakantieOnderzoek (CVO) in Nederland. <http://www.nbtcniporesearch.nl/cvo/producten/cvo/>
<http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/methoden/dataverzameling/continu-vakantie-onderzoek.htm>

[6] **Anon.** (s.d.). De Vlaanderen-vakantieganger anno 2005. Toerisme Vlaanderen, Brussel, 178 pp.